

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

AUTORZY

Zbigniew Adamów-Bielkowicz
Maria Bryzgalska
Marta Gawryluk
Karol Gądzik
Małgorzata Langier
Tadeusz Petrażycki
Anna Reichert

ZDJĘCIA

Marzena Wszyńska

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Zasługi w budowaniu niepodległej Polski po 1918 roku

Anna Reichert

-
- 1.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć
  - 1.2. Przebieg zajęć
  - 1.3. Praca domowa
  - 1.4. Wprowadzenie teoretyczne

Bibliografia

Załącznik nr 1. Biogramy

1.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć

ADRESAT ZAJĘĆ

Uczennice i uczniowie szkoły podstawowej klas VII-VIII oraz liceum ogólnokształcącego.

CEL OGÓLNY ZAJĘĆ

Przybliżenie (utrwalenie) wiadomości o tworzeniu się państwa polskiego po 123 latach niewoli. Budowanie wspólnej niepodległej Polski: rola różnych specjalistów w organizowaniu życia politycznego, gospodarczego i społecznego II RP.

CELE SZCZEGÓŁOWE

Zamierzone umiejętności ucznia:

- uczennice i uczniowie znają historię Polski okresu międzywojennego z uwzględnieniem specyficznej sytuacji Warszawy jako miasta stołecznego,
- potrafią wymienić instytucje publiczne odpowiadające za sprawne funkcjonowanie miasta i ułatwiające życie jego mieszkańcom (gazownia, elektrownia, miejska komunikacja),
- potrafią przedstawić najważniejsze wydarzenia w Warszawie w okresie międzywojennym (np. pierwsze posiedzenie Sejmu, przejęcie elektrowni od Francuzów przez władze miejskie, brukowanie ulic, wytyczanie nowych arterii itp.),
- potrafią wymienić nazwiska 2-3 postaci związanych z historią Warszawy po I wojnie (Z. Słonimski, M. Mościcka, M. Grzegorzewska, W. Grabski, S. Wojciechowski),
- potrafią wymienić najważniejsze wyższe uczelnie działające w Warszawie po I wojnie (Uniwersytet Warszawski, Politechnika Warszawska, Szkoła Główna Handlowa czy Akademia Wychowania Fizycznego),
- potrafią powiedzieć kiedy pojawiły się pierwsze projekty budowy metra w Warszawie. (historia budowy metra liczy ponad 100 lat).

METODY I FORMY PRACY

Wykład informacyjny o epoce, pogadanka z uczniami, obserwacja, ćwiczenia praktyczne, praca samodzielna, grupowa i zbiorowa pod kierunkiem nauczyciela, spacer po Cmentarzu Stare Powązki.

ŚRODKI I MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

podręcznik, karty z ilustracjami przedstawiającymi omawiane postaci, urywki wybranych tekstów oświeceniowych, platformy internetowe: educarium.pl, profesor.pl, historiaposzukaj.pl, epodręczniki.pl, edukator.pl, ninateka.pl, filmotekaszkolna.pl , dzieje.pl, historia.pl.

SŁOWA KLUCZOWE

Warszawa, przemysł w Warszawie (1918-1939), W. Grabski, J. Poniatowski, S. Starzyński, M. Porowski, P. Drzewiecki, M. Mościcka, E. Kierbedź, K. Szpotański, Z. Słonimski, M. Grzegorzewska, inwestycje w Warszawie itp.

CZAS TRWANIA

Godzina lekcyjna w szkole – przygotowanie oraz spacer po Powązkach – 2 godziny lekcyjne (1,5 h) na terenie cmentarza.

1.2. Przebieg zajęć

CZĘŚĆ I

ZAJĘCIA W SZKOLE

1. Nauczycielka lub nauczyciel rozpoczyna zajęcia od pytania uczennic i uczniów o najważniejsze wydarzenia 1918 roku, które miały miejsce w Warszawie.
2. Nauczycielka lub nauczyciel robią krótki wykład – prelekcję o sytuacji polityczno-gospodarczej oraz społecznej w Warszawie okresu 1918-1939 (międzywojnie). Lekcja jest wprowadzeniem do wyjścia w teren na cmentarz Powązkowski, gdzie zostali pochowani niektórzy z działaczy i specjalistów budujących nową niepodległą Polskę po długim okresie zaborów.
3. Po wprowadzeniu w tematykę nauczycielka lub nauczyciel aktywizują uczennice i uczniów, prowadzą pogadankę lub dyskusję, zadają pytania (sprawdzają wiadomości uczniów z zakresu omawianego tematu). Osoba prowadząca prosi o wyjaśnienie: kiedy zaczął się okres odbudowywania struktur państwowych po odzyskaniu niepodległości. W jakiej sytuacji była Warszawa, czy zachowała swoje stołeczne oblicze pod zaborem rosyjskim?
4. Nauczycielka lub nauczyciel mogą również prosić uczennice i uczniów o sprawdzenie wybranych informacji na platformach internetowych, podając hasła np. odzyskanie niepodległości – Warszawa; Józef Piłsudski; rozbrajanie Prusaków; Rada Regencyjna.
5. Przygotowanie uczennic i uczniów do pracy w terenie. Nauczycielka lub nauczyciel podają informację, że kolejne zajęcia będą miały miejsce na cmentarzu. Przypominają ogólne zasady zachowania się na wszystkich cmentarzach.
6. Nauczycielka lub nauczyciel dzielą klasę na kilka zespołów i proszą o przygotowanie biogramów określonych postaci.

CZĘŚĆ II

SPACER PO CMENTARZU POWĄZKOWSKIM

1. Nauczycielka lub nauczyciel przed wyjściem na cmentarz zadają uczennicom i uczniom kilka pytań, sprawdzają, co zapamiętali z lekcji w szkole wprowadzającej tematykę.
2. Wejście na cmentarz bramą II – św. Honoraty. Nauczycielka lub nauczyciel mają ze sobą plan cmentarza.
3. Spacer śladami postaci związanych z omawianym tematem, z uwagi na jego bardzo szeroki zakres musi być ograniczony do wybranych postaci. Wyboru dokonuje nauczycielka lub nauczyciel, którzy znają zainteresowania swoich uczennic i uczniów.
4. Przy wybranych grobach uczennice i uczniowie (zespoły/grupy) prezentują przygotowane biogramy osób pochowanych. Można poprosić uczennice i uczniów, aby przy okazji prezentacji biogramów przeczytali jakiś fragment wiersza lub wypowiedzi charakterystycznej dla danej postaci, czy też powiedzieli anegdotę na jej temat.

5. Podsumowanie spaceru oraz sprawdzenie nabytej w trakcie zajęć wiedzy. Nauczycielka lub nauczyciel zadają uczniom i uczniom pytania i tym samym ugruntowują zdobytą wiedzę.

1.3. Praca domowa

Nauczycielka lub nauczyciel dzielą uczennice i uczniów na kilka grup, które mają przygotować krótkie biogramy osób. Wyszukują w Internecie fragmenty filmów, odczyty, ważne wypowiedzi polityków z tamtego okresu i przygotowują je na zajęcia. Dodatkowo wyszukują w Internecie ciekawostki na temat wskazanych postaci, które będą omawiane w trakcie spaceru po cmentarzu Powązki.

1.4. Wprowadzenie teoretyczne

W listopadzie 1918 roku Warszawa została wyzwolona spod okupacji pruskiej i rozpoczął się proces tworzenia nowego niepodległego państwa – II RP. Po 123 latach zaborów powstawało państwo polskie w zupełnie zmienionych warunkach politycznych i gospodarczych – zostało republiką z nowym ustrojem politycznym: sejmem, rządem i prezydentem. Mimo oficjalnego zakończenia I wojny światowej na terenach II RP trwały walki o ustalenie granic nowego państwa, a sytuacja gospodarcza i społeczna była bardzo trudna.

Witany w Europie z radością pokój oznaczał dla Polaków dopiero początek kilkuletnich wysiłków o kształt terytorialny państwa. Podczas, gdy zmagania zbrojne toczyły się na wszystkich granicach, dyplomaci negocjowali najkorzystniejsze rozwiązania na konferencji pokojowej w Wersalu. Powstanie wielkopolskie jest uważane za jedyne spośród naszych powstań narodowych, które zakończyło się powodzeniem. W takich warunkach II Rzeczpospolita rozpoczęła swój byt. Początki były jednak dramatyczne. Władze musiały stawić czoło zatrważającej sytuacji zdrowotnej i sanitarnej. Szalały epidemie zbierające krwawe żniwo. Gospodarka leżała w gruzach, zniszczona przez działania wojenne i rabunki dokonywane przez wycofujących się Rosjan i okupujących ziemie polskie Niemców. Od podstaw trzeba było stworzyć system walutowy, przeciwstawiając się przy tym rujnującej obywateli inflacji. Samo kształtowanie ustroju napotkało poważne przeszkody. Choć udało się zawrzeć kompromis pozwalający na uchwalenie konstytucji, to już wybór pierwszego prezydenta zakończył się tragicznie – zabójstwem głowy państwa – Gabriela

Narutowicza w grudniu 1922 roku. Wznoszenia fundamentów niepodległości nie ułatwiał wielonarodowy charakter państwa, z którym nie utożsamiali się wszyscy obywatele.

Polska okresu międzywojennego była krajem wielonarodowościowym z Polakami, Ukraińcami, Białorusinami, Litwinami, Żydami i Niemcami. Nie wszystkie narodowości utożsamiały się z państwem polskim. Odrodzona Polska była krajem kontrastów, z jednej strony dobrze rozwinięte miasta z przemysłem, a z drugiej olbrzymie tereny kraju rolniczego ze słabo rozwiniętą gospodarką i biedą po 4 latach wojny. Rząd starał się zmienić tę sytuację, ale pomimo znacznych nakładów budżetowych i technologicznych nie udało się w ciągu 20 lat wolności, ujednoczyć sytuacji gospodarczej kraju, stąd podział na: Polskę A – centrum oraz zachodnią część kraju, czyli Polska B – na wschód od Wisły i Bugu. Na zjednoczonym terytorium z całą siłą dawały o sobie znać podziały wynikające z zerwania więzi ekonomicznych ukształtowanych podczas zaborów. Z tego powodu bardzo istotne stało się ustabilizowanie sytuacji walutowej i rynku pieniężnego, co zostało zrealizowane dzięki reformom przeprowadzonym przez Władysława Grabskiego w 1924 roku. Z jego inicjatywy w Warszawie utworzono Bank Gospodarstwa Krajowego, którego podstawowym celem było wspomaganie różnego rodzaju inicjatyw gospodarczych i inwestycji w szeroko pojmowaną infrastrukturę. BGK działał zgodnie z dewizą: „zysk BGK to postęp ogólny w życiu gospodarczym Polski” i udzielał tanich kredytów na wybrane przedsięwzięcia państwowe, spółdzielcze i prywatne.

Państwo inwestowało także w infrastrukturę transportową, w drogi bite po budowę portu w Gdyni, aby uniezależnić transport morski od działań Niemców w porcie Gdańsk, który był „miastem wolnym”, ale Niemcy nie przestrzegali zasad ustalonych postanowieniami międzynarodowego traktatu pokojowego. Do ożywiania gospodarki na skalę ogólnopolską wykorzystywano budownictwo. Rosła produkcja cementu (2% udziału w światowej produkcji). W stolicy powstawały nowe gmachy, a w wielu miastach wojewódzkich i powiatowych budowano urzędy, sądy, poczty, szkoły, banki, ukazujące wspaniałość II Rzeczypospolitej. Pojawiły się osiedla nowych bloków z elektrycznością, bieżącą wodą, kanalizacją, często także dla zwykłych robotników, np. całe miasto Stalowa Wola było wielkim osiedlem fabrycznym. W Warszawie powstała Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa, budująca domy na Żoliborzu i Ochocie, a Towarzystwo Osiedli Robotniczych budowało tańsze domy dla robotników na Pradze. Można powiedzieć, że „szklane domy”, przynajmniej dla zatrudnionych przez państwo, przestały stanowić fikcję literacką i stały się rzeczywistością, co prawda na małą skalę, ale od czegoś trzeba było zacząć.

Poza uruchomieniem gospodarki do najważniejszych zadań nowego państwa należało przygotowanie ustawy zasadniczej regulującej kompetencje władz oraz prawa i obowiązki obywateli. Dzieło to podjął Sejm Ustawodawczy. Konstytucja marcowa z 1921 r. wprowadzała ustroj demokratyczny i gwarantowała pełnię praw obywatelskich. Powstawały niezliczone organizacje: partie polityczne, związki zawodowe i korporacje zrzeszające przedstawicieli różnych profesji; stowarzyszenia kulturalne, artystyczne, gospodarcze, turystyczne i studenckie; organizacje charytatywne, samopomocowe, młodzieżowe i kombatanckie; spółdzielnie handlowe, produkcyjne i mieszkaniowe. Polki i Polacy spragnieni wolności realizowali swoje dążenia, budując „pluralistyczne społeczeństwo obywatelskie”. Zaangażowanie obywateli tworzyło fundamenty wspólnoty. Symbolicznym pomnikiem „narodu politycznego” miał się stać nowy gmach sejmu, wznoszony od 1925 r. w Warszawie przy ul. Wiejskiej. Kolejne zmiany dotyczyły sytuacji kobiet. Już podczas I wojny światowej wiele kobiet podejmowało pracę poza domem. Zależnie od posiadanych kwalifikacji pracowały jako robotnice, sprzedawczynie, pielęgniarki, urzędniczki, nauczycielki. Kobiety wykształcone często traktowały zarobkowanie jako pasję. Lekarki, dziennikarki, prawniczki dzieliły swój czas pomiędzy pracę, opiekę nad dziećmi i prowadzenie domu.

Zmian wymagała organizacja opieki zdrowotnej. Za podstawowe zadanie młodego państwa uznano zorganizowanie bezpłatnego leczenia. Na mocy ustawy z 1920 r. ubezpieczonym pracownikom najemnym przysługiwały zasiłki pieniężne za każdy dzień nieobecności w pracy z powodu choroby. Mogli oni wraz z rodzinami korzystać z darmowej pomocy, której udzielali lekarze zatrudnieni przez terytorialne Kasy Chorych (od 1933 r. Ubezpieczalnie Społeczne). Ustawa z 1933 r. zmieniła organizację leczenia. Lekarz domowy miał odtąd zapewniać podstawową pomoc zapisanym do niego ubezpieczonym, kierował też na badania specjalistyczne. Przyjmował we własnym gabinecie, punkcie medycznym lub odwiedzał chorego w domu. Z nowych rozwiązań korzystało coraz więcej pacjentów. W 1935 r. udzielono ok. 8,5 mln porad, a w 1938 r. prawie dwukrotnie więcej. Lepiej sytuowani leczyli się u lekarzy prowadzących prywatne praktyki.

Kolejnym ważnym zadaniem młodego państwa było stworzenie jednolitego systemu edukacji narodowej. Jednolite dla całego kraju szczegółowe programy nauczania opracowało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W szkole powszechnej dzieci uczyły się na religię, język polski, rachunki z geometrią, rysunki, roboty, śpiew, gimnastykę; od klasy trzeciej do siódmej – także na przyrodę, geografię i historię. W większych szkołach, w których pracowało sześciu, siedmiu nauczycieli, od klasy piątej do siódmej prowadzono naukę języka obcego. Małe szkoły (działające głównie

na wsiach lub małych miasteczkach), np. z jednym nauczycielem, miały okrojony program nauczania.

Średnią szkołą ogólnokształcącą było ośmioletnie gimnazjum, najczęściej humanistyczne, do którego przyjmowano po czterech latach nauki w szkole powszechnej. Niektórzy początkową edukację pobierali w domu rodzinnym, a następnie w szkołach prywatnych lub publicznych. W okresie międzywojennym wybudowano dużo nowych budynków przeznaczonych na szkoły. Szczególnie widoczne było to w dużych miastach, a Warszawa jest tego bardzo dobrym przykładem.

Na tle przedstawionej sytuacji kraju międzywojenna Warszawa, podobnie jak inne stolice europejskie, była zróżnicowanym ośrodkiem gospodarczym. Była wielobranżowym ośrodkiem przemysłowym, rzemieślniczo-handlowym, usługowym i wielkim węzłem transportowo-komunikacyjnym. Zróżnicowane potrzeby gospodarcze z jednej strony, rozwój energii elektrycznej z drugiej strony sprzyjały utrzymywaniu się średnich i drobnych zakładów przemysłowych oraz istnieniu zakładów dużych jak elektrownia czy gazownia, najpierw w rękach prywatnych (kapitałów obcych: francuskich czy niemieckich), by w latach 30. przejść na własność władz miejskich. Specyfiką przemysłu Warszawy międzywojennej był duży udział sektorów publicznych w tym przedsiębiorstw państwowych (głównie przemysł zbrojeniowy), przemysłowych zakładów samorządowych oraz zakładów spółdzielczych, usług komunalnych i rzemieślniczych. Taki duży ośrodek miejski i przemysłowy przyciągał ludzi ze wsi, w poszukiwaniu pracy i lepszego życia, co zmuszało władze miejskie do zapewnienia minimalnej opieki społecznej i zdrowotnej, dla ciągle rosnącej liczby mieszkańców miasta. W okresie międzywojennym w stolicy był bardzo aktywny ruch budowlany, szczególnie w pierwszym roku reform stabilizacyjnych Władysława Grabskiego (1924 r.) i następnie w latach prezydentury Zygmunta Słomińskiego (1926-1930). Budownictwo w tym czasie było wspierane kredytami państwowymi i bankowymi, co opóźniło kryzys w tej dziedzinie gospodarki. Kolejny bum budowlany w Warszawie miał miejsce na kilka lat przed II wojną za czasów prezydentury Stefana Starzyńskiego (1934-1939). Miasto zadbało też o bezdomnych, budując dla nich baraki na Żoliborzu, a w trosce o stan zdrowia mieszkańców Warszawy – Zarząd Miasta powołał w 1919 roku specjalną Komisję Szpitalną. W Warszawie działało wiele szpitali, klinik i lecznic prywatnych oraz szpitale podlegające Kasie Chorych, co było zgodne z obowiązującymi aktami prawnymi dotyczącymi tej działalności w skali całego kraju.

Na polu szerzenia oświaty w Warszawie za pomocą specjalnych kursów dla analfabetów prowadzonych przez nauczycieli warszawskich, doprowadzono do zmniejszenia liczby analfabetów do ok. 7% w 1939 roku.

---

1 M.M. Drozdowski, Warszawa w latach 1914-1939, PIW, 1990 s. 370.

---

2 Jak wyżej, s. 389.

Dnia 17 lutego 1922 r. Sejm przyjął dwie ustawy: o zakładaniu i utrzymywaniu szkół powszechnych oraz budowie szkół powszechnych. Zgodnie z nim gmina m.st. Warszawy miała obowiązek zakładania szkół powszechnych według planu sieci szkolnej opracowanego przez warszawskie kuratorium, które kładło nacisk na tworzenie w stolicy szkół wielooddziałowych¹.

Warszawa w latach 1918-1939 była najpoważniejszym centrum szkolnictwa zawodowego, w 1939 roku funkcjonowało w Warszawie 40 publicznych liceów zawodowych oraz 42 gimnazja zawodowe. Pozwalało to na przygotowanie zawodowe pracowników dla przemysłu warszawskiego. Rozwijały się badania naukowe w różnych dziedzinach: głównie architektury i techniki oraz nauk humanistycznych. Działały stowarzyszenia naukowe i organizacje techniczne. Osiągnięcia warszawskiej myśli technicznej były użytkowane przede wszystkim przez przemysł stołeczny i budownictwo. Wiele dziedzin nauk stosowanych korzystało z dotacji i zamówień przemysłowych. Mecenat państwa, pomimo że był skromny, pozwalał na powoływanie wyspecjalizowanych instytutów i firm branżowych².

W okresie międzywojennym Warszawa jako stolica na nowo organizowanego kraju niepodległego odegrała wielką rolę w integracji całego kraju na różnych obszarach działania.

Aby stworzyć możliwości rozwoju społeczeństwa nowoczesnego, trzeba było zacząć od odbudowy zniszczonej gospodarki. Odbudowa przemysłu warszawskiego postępowała stosunkowo szybko, była jednocześnie jego rekonstrukcją techniczną, szczególnie w dynamicznie rozwijających się gałęziach (przemysł motoryzacyjny, przemysł zbrojeniowy czy metalowy). Warszawa stała się jednym z największych centrów inwestycji przemysłowych II Rzeczypospolitej. Stolica jako największe skupisko ludnościowe w kraju stwarzała szeroki rynek lokalny.

Rozbudowane szkolnictwo zawodowe i wyższe dostarczało odpowiednio wykształconych kadr dla zakładów przemysłowych. Warszawa po odzyskaniu niepodległości, otrzymała lepsze zaplecze surowcowe i energetyczne, stopniowo też zyskiwała dogodne połączenia kolejowe, samochodowe, lotnicze i telekomunikacyjne. Warszawa międzywojenna była największym w II Rzeczypospolitej centrum produkcji i usług rzemiosła, które elastycznie dostosowywało się do najmniejszych wahań koniunktury gospodarczej kraju. Była też największym centrum handlowym Polski międzywojennej. Warto pamiętać, że nie w życiu politycznym (pełnym głębokich konfliktów klasowych, narodowościowych i grupowych), nie w gospodarce narodowej, w której nowoczesność i modernizacja kapitalistyczna spotykały się z przeżytkami dawnych epok (feudalizmu i zacofania agrarnego), ale w kulturze narodowej integracyjna rola Warszawy uzewnętrzniła się szczególnie

wyraźnie. Koncentracja dyspozycji politycznych i ekonomicznych oraz szybkie tempo odbudowy życia gospodarczego spowodowały, że Warszawa stała się bardzo ważnym ośrodkiem życia kulturalnego i społecznego. Warszawa stała się w latach 30. XX wieku największym ośrodkiem wydawniczym kraju, tu wydawano najwięcej periodyków, popularyzujących wartości narodowej kultury i sztuki. Warszawa odegrała pionierską rolę w zakresie rozpowszechniania na prowincji radia, co stało się elementem kształtowania opinii publicznej.

Ważnym instrumentem integracji różnych ośrodków w kraju była oświata publiczna, która w Warszawie miała swoją siedzibę oraz ministerstwo zajmujące się tą tematyką. Jednak najważniejsza rola Warszawy w integracji społeczeństwa wszystkich zaborów miała miejsce na polu literatury, teatru i filmu. To w tym mieście działali i mieszkali wybitni przedstawiciele wyżej wymienionych dziedzin kultury, stąd promieniowały na kraj nowe myśli, prądy i poglądy.

W Warszawie działały różne instytucje życia publicznego, promujące zadania zgodne z wizją państwa nowoczesnego. Tu działali wybitni przedstawiciele przemysłu: inżynierowie, budowniczowie, technicy, wybitni politycy, ekonomiści, prawnicy i nauczyciele. Tutaj na polu charytatywnym i nie tylko działała Michalina Mościcka, walcząca o równouprawnienie kobiet, dostęp kobiet do polityki. W Warszawie została zarejestrowana pierwsza kobieta adwokat – Halina Wiewiórska. Inna wybitna Polka – Maria Grzegorzewska stworzyła naukowe podwaliny pod pedagogikę specjalną, była zasłużoną działaczką społeczną oraz nauczycielką. W okresie międzywojennym było wiele zasłużonych osób, które wspierały dzieło integracji narodu i budowały nową niepodległą Polskę.

Bibliografia

1. Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918-1926*, Wiedza Powszechna, 1986.
2. Ajnenkiel A., *Prezydenci Polski*, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1991.
3. Bystroń J.S., Warszawa, PIW, Warszawa, 1977.
4. Chojnowski A., Wróbel P., *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992.
5. Drozdowski M.M, Sołtan A., Zahorski A., *Historia Warszawy*, Bellona, 2017.
6. Drozdowski M.M., *Marceli Porowski prezydent powstańczej Warszawy*, Warszawa 2010.
7. Drozdowski M.M., *Juliusz Poniąowski (1886-1975). Zarys biografii*, Warszawa 2011.
8. Drozdowski M.M., *Piotr Drzewiecki*, ITE, Radom 2020.
9. Drozdowski M.M., *Warszawa w latach 1914-1939*, Warszawa, PWN, 1990.
10. *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.
11. Jabłonowski M., *Z dziejów gospodarczych Polski lat 1918-1939*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992.
12. Jastrzębski J., *Sto lat warszawskiego metra. Od pomysłu do realizacji*, Skarpa Warszawska, 2019.
13. Kulski J., *Stefan Starzyński w mojej pamięci*, Paryż 1968 [w:] „Dokumenty”, Zeszyt 22, DW Instytut Literacki, przedruk w Polsce, PWN, Warszawa 1990.

14. Kulski J., *Z minionych lat życia 1892-1945*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982.
15. Leczyk M., *Druga Rzeczpospolita 1918-1939. Społeczeństwo, gospodarka, kultura, polityka*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.
16. Łuczak A., *Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988.
17. Majewski J.S., *Spacerownik po warszawskich cmentarzach*, Agora, 2009.
18. Morawski W., *Władysław Grabski – polityk, mąż stanu, reformator*, Warszawa, Narodowy Bank Polski, 2004.
19. Terlecki O., *Z dziejów Drugiej Rzeczpospolitej*, KAW, Kraków 1985.
20. Wodzyńska E., *Piotr Drzewiecki. Działacz społeczno-gospodarczy prezydent Warszawy 1918-1921*, ASPRA-JR, Warszawa 2018.
21. Wojciechowski S., *Moje wspomnienia*, Warszawa, Muzeum Historii Polski, 2017.
22. Żarnowski J., *Polska 1918-1939: praca, technika, społeczeństwo*, Książka i Wiedza, Kraków 1999.

Załącznik nr 1.

Biogramy

Tytułowa trasa pozwoli poznać miejsca pochówku wybranych osób, które po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 roku przyczyniły się do zbudowania jednolitej struktury państwowej oraz zadbały o rozwój gospodarczy i społeczny II RP.

W dziele odbudowy albo raczej budowy kraju nie tylko ze niszczeń wojennych, ale przede wszystkim z odrębnych systemów gospodarczych, prawnych i politycznych brali udział różni specjaliści i społecznicy. Budowanie niepodległej Polski miało na celu ujednoczenie tych odrębnych systemów po trzech zaborcach, wprowadzenie jednakowych zasad działania na polu gospodarczym, edukacyjnym i kulturalnym. W II RP miał też zaistnieć jednolity system polityczny z własnym sejmem, prezydentem i rządem. Warszawa z miasta prowincjonalnego miała wrócić do swojej roli jako stolicy państwa – tu była siedziba sejmu, rządu i prezydenta oraz tu mieściły się najważniejsze instytucje państwowe.

W stolicy szybko zaczęły działać dwie wyższe uczelnie: Uniwersytet Warszawski i Politechnika Warszawska, a następnie doszły jeszcze inne – Szkoła Główna Handlowa czy Akademia Wychowania Fizycznego. Warszawa się rozbudowywała, powstawały nowe domy, nowe ulice, zakłady pracy itd. Magistrat wprowadzał różne inicjatywy, aby aktywować mieszkańców, powiększał się zasięg komunikacji miejskiej, powstały nowe linie tramwajowe i autobusowe.

Ważną rolę w odbudowie miasta odegrali kolejarze, którzy w pierwszych dniach niepodległości opanowali warszawski węzeł kolejowy. Usunęli z pomocą wojska niemieckich nadzorców i rozmieszczone na stacjach niemieckie

posterunki. Dzięki temu możliwa była komunikacja między najważniejszymi wówczas ośrodkami politycznymi: Warszawą, Krakowem i Poznaniem, co pozwoliło na szybką wymianę specjalistów z różnych dziedzin gospodarczych i politycznych kraju oraz budowanie nowych wspólnych struktur dla całego państwa z trzech różnych doświadczeń zaborowych.

WŁADYSŁAW DOMINIK GRABSKI (k.w. 89-3/4-30/31; 1874-1938) – polski polityk narodowej demokracji, ekonomista i historyk, minister skarbu oraz dwukrotny premier II Rzeczypospolitej, autor reformy walutowej. Władysław Grabski wszedł także w skład delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu w 1919 roku, zajmował się sprawami likwidacyjnymi i odszkodowaniami wojennymi. Efekty swej pracy opisał w publikacji pt. *Wyjaśnienia dotyczące ratyfikacji traktatu pokojowego z Niemcami i umowy wielkich mocarstw z Polską*, przeznaczoną przede wszystkim dla posłów, którzy mieli ratyfikować traktat wersalski stworzony w Paryżu.

Najważniejszym dokonaniem Grabskiego była reforma walutowa i ograniczenie inflacji. Z uwagi na konflikty w obozie władzy i w sejmie zrezygnował z życia politycznego i poświęcił się pracy naukowej. Wydał kilka publikacji, m.in. w 1926 roku zbiór artykułów pt. *O własnych siłach*, gdzie wyraził opinię dotyczącą finansów państwa polskiego. Rok później napisał książkę: *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej* (1924-1925), gdzie opisał swoją działalność na stanowisku szefa rządu oraz przeprowadzone reformy. W 1936 roku z inicjatywy Grabskiego

Rada Wydziału Rolniczego SGGW podjęła decyzję o utworzeniu Instytutu Socjologii Wsi.

Pod koniec życia był aktywnym członkiem wielu organizacji: komitetu redakcyjnego Ekonomisty i Encyklopedii Nauk Politycznych, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Instytutu Społecznego. Był prezesem rady nadzorczej Państwowego Instytutu Wsi, prezesem rady naukowej Państwowego Instytutu Kultury Wsi. Władysław Grabski był autorem około 150 prac, poruszających zagadnienia ze sfery ekonomii, bankowości, nauk politycznych, agronomii społecznej, historii i socjologii wsi.

JÓZEF LENARTOWICZ (kw. 203-6-7/8; 1870-1951) – profesor Politechniki Warszawskiej, inżynier elektryk, projektant systemów komunikacyjnych. Od 1905 do 1934 roku pełnił funkcję naczelnego inżyniera budowy warszawskiej sieci tramwajów elektrycznych. Był naczelnym inżynierem Komitetu Budowy, który nadzorował wprowadzenie elektryfikacji tramwajów warszawskich, m.in. zaprojektował elektrownię tramwajową przy ul. Przykoppowej 28 na warszawskiej Woli. Budynki zakładowe projektował, nawiązując głównie do stylu neoromańskiego – co było typowe dla budownictwa przemysłowego tego okresu. Stosował staranny, ciekawy detal architektoniczny. Z dawnego kompleksu zachowały się cztery budynki: hala maszyn, hala kotłów, budynek administracyjny oraz portiernia. W tych budynkach mieści się Muzeum Powstania Warszawskiego.

Józef Lenartowicz był profesorem Katedry Komunikacji Miejskiej Politechniki Warszawskiej, w 1925 roku zainicjował opracowanie projektu linii metra w Warszawie. Nowoczesna sieć tramwajów elektrycznych została uruchomiona w roku 1908, jednak początkowo obejmowała ona obszar niewiele większy niż dzisiejsze

Śródmieście. Lenartowicz rozumiał konieczność rozwoju transportu miejskiego poprzez budowę metra, jednak kryzys lat 30. XX wieku oddalił możliwość realizacji tego planu. W latach 30. XX wieku kryzys gospodarczy zatrzymał prace nad budową metra, ale zespół kierowany przez prof. Lenartowicza nie przerwał prac projektowych, podczas których powstało około 200 projektów studialnych i 18 prac dyplomowych dotyczących warszawskiego metra.

ZYGMUNT JOACHIM SŁOMIŃSKI (kw. 201-2-1/2; 1879-1943) – inżynier budownictwa, urzędnik państwowy, prezydent Warszawy, prezes Związku Miast Polskich w 1932 roku. Od 1903 roku był architektem powiatowym w Sandomierzu i pełnił funkcję budowniczego Sandomierskiej Kurii Diecezjalnej. Zarówno w Sandomierzu, jak i w Radomiu Słomiński bardzo żywo uczestniczył w życiu społecznym, m.in. zakładając biblioteki, spółdzielnie, organizując odczyty uświadamiające narodowo. Był także prezesem Ochotniczych Straży Pożarnych w Sandomierzu (1905-1907, potem członkiem honorowym) i w Radomiu (1913-1914). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, na początku roku 1920 był dyrektorem Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Lublinie. W latach 1924-1927 był naczelnym inżynierem Warszawy.

Inżynier Słomiński przeniósł się do stolicy w 1925 roku, jedną z pierwszych jego prac, które przyniosły mu uznanie, było błyskawiczne zakończenie ciągnącej się od 1924 roku rozbiórki wielkiego gmachu soboru prawosławnego na placu Saskim. Słomiński przejął rozbiórkę prowadzoną niezbyt sprawnie przez Ministerstwo Robót Publicznych. Od 7 lipca 1927 do 2 marca 1934 roku był Prezydentem Miasta Stołecznego Warszawa. Zygmunt Słomiński był inicjatorem akcji „Warszawa czysta”. Za jego prezydentury:

rozpoczęto chlorowanie wody wodociągowej, wybudowano kilkanaście ustępów publicznych, zmodernizowano i przebudowano miejską gazownię, zbudowano osiedle na Żoliborzu dla pracowników samorządu miejskiego, a w 1928 – po trzyletniej przerwie przywrócono komunikację autobusową w mieście.

Zygmunt Słonimski jako prezydent Warszawy przede wszystkim starał się rozszerzyć zasięg infrastruktury miejskiej i zabudowy na obszarze przyłączonym do Warszawy w 1916 roku – w „wieńcu” (tereny otaczające Śródmieście) powstały dzielnice: Żoliborz, Powązki, Koło, Wola (Czyste), Ochota, Mokotów, Sielce, Czerniaków, Saska Kępa, Gocław, Grochów, Targówek, Bródno i Pelcowizna.

Od lutego 1934 roku Zygmunt Słonimski był dyrektorem tramwajów miejskich. Po ośmiu miesiącach sprawowania funkcji, we wrześniu 1934 roku został zdymisjonowany przez nowo mianowanego komisarycznego prezydenta miasta – Stefana Starzyńskiego, po czym przeszedł na emeryturę. Stefan Starzyński zarzucał mu niegospodarność w zarządzaniu tramwajami miejskimi. W czasie II wojny światowej został aresztowany i rozstrzelany w Lasach Chojnowskich, na cmentarzu Powązkowskim znajduje się jego symboliczny grób.

JÓZEF ADAM PLEBAŃSKI HERBU JUNOSZA (kw. 214-4-29; 1887-1967) – polski inżynier, jeden z pionierów polskiej radiotechniki. Józef Adam Plebański był autorem znaczącej liczby wynalazków i właścicielem wielu patentów w dziedzinie radiotechniki. W okresie międzywojennym był on wysokiej klasy konstruktorem i projektantem w dziedzinie przewoźnych i stacjonarnych radiostacji nadawczo-odbiorczych. W 1919 roku założył firmę *Radjopol*, która związała się wkrótce

z francuskim koncernem *Compagnie Générale de Télégraphie sans fil* i w ramach koncernu otrzymała nazwę *Société Radiotechnique Polonaise-Radiopol*. Po połączeniu się w 1923 r. z firmą *Farad*, założoną przez Władysława Hellera powstało Polskie Towarzystwo Radjotechniczne (PTR).

Był doradcą patentowym w Instytucie Radjotechniki w Warszawie. Jego opracowania były publikowane w literaturze krajowej i zagranicznej. W latach 1925-1926 wspólnie ze Stanisławem Odyńcem zainicjował i zorganizował w Warszawie I Ogólnokrajową Wystawę Radjową. Wystawa okazała się wielkim sukcesem i spowodowała wzrost zainteresowania radiem oraz znaczny przyrost liczby abonentów radiowych.

JAN STARCZEWSKI ps. ANDRZEJ KORECKI (kw. 209-3-9/10; 1904-1981) – polski prawnik, organizator pomocy społecznej. W roku 1935 przeniósł się do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, a w roku 1936 został dyrektorem Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej w Zarządzie Miejskim Warszawy. Starczewski dokonał podziału miasta na 10 okręgów opiekuńczych z ośrodkiem zdrowia i opieki społecznej w każdym. Od 1934 do 1943 roku realizował dzieło połączenia i koordynacji działalności służb ochrony zdrowia i pomocy społecznej w mieście, m.in. organizując w okręgach miejskich Ośrodki Zdrowia i Opieki Społecznej. Przeprowadził akcję przeciwdziałania podrzucaniu niemowląt przez samotne matki, zamieniając domy dla podrzucanych sierot w domy matek z dziećmi. Współdziałał w akcjach ratowania dzieci Zamojszczyzny i dzieci żydowskich. Dnia 13 lutego 1943 roku został aresztowany przez Gestapo i uwięziony na Pawiaku. Przebywał w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych, m.in. w Auschwitz (kompania karna), Neuengamme i Bergen-Belsen.

W obozach uczestniczył w konspiracji. Gdy 15 kwietnia 1945 roku wyzwolono obóz Bergen-Belsen, pojechał na leczenie do Szwecji. W 1946 roku wrócił do Polski, gdzie pracował początkowo w Prezydium Rady Ministrów, a od 8 stycznia 1951 roku w Państwowej Komisji Etatów. W 1956 roku przeszedł do Ministerstwa Finansów.

MARCELI POROWSKI, pseud. Sowa, Mazowiecki, Wolski (kw. 221-5-14; 1894-1963) – polski samorządowiec, działacz konspiracyjny, trzydziesty pierwszy prezydent Warszawy. W latach 1912-1918 studiował na Wydziale Ekonomicznym Politechniki w Petersburgu. Dnia 16 września 1939 roku podczas obrony Warszawy został powołany przez Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy – Stefana Starzyńskiego na delegata dzielnicowego komisariatu Praga-Południe. W okresie okupacji podczas II wojny światowej pracował w Zarządzie Miasta. Od 5 sierpnia 1944 roku po rozpoczęciu powstania warszawskiego pełnił funkcję władzy cywilnej w Warszawie, łącząc stanowiska prezydenta i komisarza rządu. Swoją funkcję pełnił do kapitulacji 2 października 1944 roku; opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną 7 października 1944 roku. Po wojnie powrócił do pracy w administracji, był m.in. naczelnikiem wydziału i wicedyrektorem Departamentu Samorządu w Ministerstwie Administracji Publicznej. Od marca 1947 roku został zdegradowany do funkcji Głównego Inspektora ds. Administracji Publicznej, w styczniu 1949 roku został przesunięty na stanowisko wicedyrektora w Zarządzie Centralnym MAP, zaś w maju 1950 roku na podrzędne stanowisko w Ministerstwie Gospodarki Komunalnej. W czerwcu 1950 roku został zwolniony z Ministerstwa Gospodarki Komunalnej, podejmując zatrudnienie w Centralnym Zarządzie Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego

w Warszawie, a następnie w krakowskim oddziale biura jako starszy inspektor. We wrześniu 1951 roku przeszedł na emeryturę, 8 grudnia 1951 roku został aresztowany za działalność w czasie wojny, 10 lutego 1953 roku został skazany na karę śmierci. W maju 1956 roku został zwolniony z więzienia, rok później zrehabilitowany. W ostatnich latach życia pozostawał na rencie specjalnej.

TADEUSZ OCIOŚZYŃSKI (kw. 217-3-30; 1893-1969) – polski prawnik i ekonomista, teoretyk i administrator polskiej żeglugi morskiej, współzałożyciel konspiracyjnego Instytutu Morskiego, współorganizator i wykładowca Wyższej Szkoły Handlu Morskiego w Sopocie. Był przeciwnikiem rozbudowy nierentownej żeglugi pasażerskiej, aktywnie pozyskiwał dla niej pasażerów oraz ładunki dla polskich statków handlowych. Jako naczelnik Wydziału Żeglugi odgrywał decydującą rolę we wszystkich podstawowych kwestiach dotyczących polskiego transportu morskiego, był autorytetem w kwestiach żeglugowych, akceptowanym w środowisku ludzi morza, wytrwałym rzecznikiem rozwoju polskiej floty narodowej. W przededniu wybuchu II wojny światowej wydał przewidujące polecenie zmiany kursu polskich statków zmierzających do kraju i zawinięcia do portów brytyjskich, a statkowi pasażerskiemu *MS Sobieski* nakazał wcześniej, niż planowano, opuścić Gdynię. W czasie II wojny zaangażował się w działalność tajnego nauczania. Po wojnie w latach 1946-1950 był prezesem Izby Przemysłowo-Handlowej w Gdyni. W 1956 roku został powołany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Żeglugi (od roku 1957 Ministerstwo Żeglugi i Gospodarki Morskiej). Jako wiceminister kierował działalnością inwestycyjną, przyśpieszając rozwój floty. Od roku 1960 był przewodniczącym Rady Naukowej przy ministrze

żeglugi, a od 1961 roku członkiem Rady Naukowej Instytutu Morskiego w Gdańsku oraz udzielał się w Oddziale Morskim Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Gdańsku.

MICHALINA MOŚCICKA z domu Czyżewska (kw. 205-5/6-19-22; 1871-1932) – polska działaczka niepodległościowa, społeczna, feministyczna, pierwsza dama II RP. Ukończyła gimnazjum w Płocku i uzyskała uprawnienia nauczycielki. Dnia 22 lutego 1892 roku poślubiła swojego kuzyna (syn brata jej matki) Ignacego Mościckiego. W swojej autobiografii Ignacy napisał: „Bliskie pokrewieństwo i bardzo młody wiek kuzynki miały duże znaczenie w moim wyborze. Dzięki bowiem tym warunkom obiecywałem sobie mieć większy wpływ przy dalszym wychowaniu mojej przyszłej małżonki. Pragnąłem ją jak najbardziej dostroić do mojej późniejszej działalności społecznej”.

Na początku lat 90. XIX w. Mościcka prowadziła z mężem działalność konspiracyjną – konstruowała i przemycała bomby używane w zamachach na rosyjskie władze. W związku z dekonspiracją od sierpnia 1892 roku zamieszkała z mężem w Londynie. Od 1915 roku była wiceprzewodniczącą Ligi Kobiet Polskich, a w latach 1920-1924 była przewodniczącą tej organizacji. W 1918 roku Mościcka wznowiła działalność konspiracyjną w Polskiej Organizacji Wojskowej. Ukrywała innych działaczy i była skarbniczką organizacji. Razem z innymi członkiniami lwowskiej Ligi Kobiet wzięła udział w odbijaniu Lwowa z rąk ukraińskich.

W 1926 roku jej mąż Ignacy Mościcki został Prezydentem II RP, a Michalina Mościcka jako pierwsza dama kontynuowała różnorodną działalność społeczną. Angażowała się m.in. w walkę z handlem kobietami (była patronką Międzynarodowego Kongresu Zwalczenia Handlu Kobietami),

a w prezydenckiej rezydencji w Spale stworzyła ośrodek opieki nad dziećmi ubogimi i osieroconymi. Walczyła o równouprawnienie kobiet, działała w konspiracji niepodległościowej, angażowała się w pomoc dzieciom.

Gdy w 1927 roku wielka powódź załamała Małopolskę, Mościcka zainicjowała w całym kraju pomoc na rzecz poszkodowanych, utworzyła Centralny Komitet Społeczny Pomocy Ofiarom Powodzi i stanęła na jego czele. Została protektorką Organizacji Przystosobienia Kobiet do Obrony Kraju. Była pierwszą honorową przewodniczącą Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Od 1930 roku stan jej zdrowia zaczął się pogarszać. Nasiliła się choroba serca. Mościcka była poddawana bolesnemu leczeniu, przy tym cały czas pracowała.

LUDWIK JULIAN SPIESS (kw. 205-1-18/20; 1872-1956) – polski farmaceuta, przemysłowiec. Konsul honorowy Norwegii w Polsce. Jego wykształcenie nie jest znane, ale jemu współcześni wielokrotnie potwierdzali, że było ono gruntowne i że postęgiwał się kilkoma językami obcymi. W 1899 roku doprowadził do połączenia Fabryki Płodów Chemicznych *Ludwik Spiess i Syn* z Zakładem Zjednoczonych Aptekarzy w przedsiębiorstwo o nazwie Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Handlu Towarami Aptecznymi i został wybrany na stanowisko prezesa rady (pełnił tę funkcję do 1944 r.).

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powrócił do Warszawy i zaangażował się w działalność Komitetu Wyborczego Narodowego Bezpartyjnego Związku Ludowo-Narodowego, gdzie działał wspólnie z Władysławem Grabskim (znanym ekonomistą, działaczem politycznym, premierem Polski i reformatorem walutowym). W 1922 roku zarządzane przez niego przedsiębiorstwo zmieniło nazwę na Przemysłowo-Handlowe Zakłady Chemiczne Ludwik Spiess

i Syn SA w Warszawie i rozpoczęło współpracę z francuską firmą *Les Établissements Poulenc Frères* (od 1928 r. Rhône-Poulenc), które zapewniło dopływ kapitału i licencje na produkcję nowych preparatów.

Po 1935 roku firma zarządzana przez Spiessa była największą w polskiej branży farmaceutycznej. Mimo rozluźnienia w 1936 roku relacji z francuskim kontrahentem, w roku następnym wartość produkcji przekroczyła 7 milionów złotych, a linie produkcyjne opuszczało ponad 220 rodzajów produktów. Po wybuchu II wojny światowej, ze względu na brak surowców i utrudnienia stawiane przez okupanta, zakłady ograniczyły produkcję, mimo tego Spiess zatrudniał na podstawie fikcyjnych dokumentów ludzi poszukiwanych przez Gestapo, którym groził transport do obozów koncentracyjnych i na roboty. W 1944 roku budynki zakładów w Tarchominie uległy znacznemu zniszczeniu, a wycofujący się Niemcy zdemontowali i wywieźli wyposażenie. W 1945 roku zakłady L. Spiessa zostały znacjonalizowane (powstało przedsiębiorstwo Polfa Tarchomin S.A.), a Ludwik Spiess został pozbawiony majątku.

JANUSZ REGULSKI herbu Rawicz (kw. B-4-11/12; 1887-1983) – major piechoty Wojska Polskiego, ekonomista, przemysłowiec, Kawaler Cesarstwa Francuskiego (od 1973 r.). Od 1906 do 1909 roku studiował w Wyższej Szkole Handlowej w Liège, gdzie uzyskał dyplom licencjata. W ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej praktykował w różnych firmach niemieckich (m.in. AEG) w Hamburgu i Łodzi. Po I wojnie pracował w łódzkim oddziale AEG, z którego wkrótce przeszedł do miejscowej filii Siemensu. Wraz z najmłodszym bratem Tadeuszem był w 1919 roku jednym z założycieli i organizatorów warszawskiej firmy przemysłu elektryfikacyjnego Siła i Światło SA,

w której od 1933 roku był dyrektorem naczelnym, a do 1939 roku miał stanowisko dyrektora finansowego.

Po krótkiej służbie wojskowej w czasie wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku jako kapitan w Kwaterze Głównej Naczelnego Wodza (otrzymał wówczas Order Virtuti Militari) Janusz Regulski, dzięki staraniom Ministerstwa Handlu, został zwolniony ze służby czynnej.

Po wybuchu II wojny światowej, podczas obrony Warszawy, 6 września 1939 roku Prezydent Warszawy Stefan Starzyński, powołał Regulskiego na stanowisko komendanta głównego Straży Obywatelskiej w stolicy, które piastował do października 1939 roku i był członkiem Komitetu Obywatelskiego. Po zakończeniu wojny i nastaniu „władzy ludowej” przez krótki czas pracował w Zarządzie EKD (zorganizował komunikację autobusową) i działał w Automobilklubie i Związku Łowieckim. Oskarżony o działalność „antyludową” otrzymał w roku 1948 karę 14 lat więzienia. Zwolniony w 1955 roku, działał jeszcze przez jakiś czas jako prezes jednej ze spółdzielni mieszkaniowych w Warszawie.

STANISŁAW TWARDO (kw. 168-2-25/26; 1883-1982) – polski inżynier, działacz niepodległościowy, żołnierz, działacz państwowy i urzędnik II Rzeczypospolitej, wojewoda warszawski. Po odzyskaniu niepodległości od listopada 1918 do stycznia 1919 roku – pierwszy komisarz Rządu RP do spraw gospodarki m.st. Warszawy. Następnie dyrektor Miejskich Szkół Rzemieślniczych w Warszawie, urzędnik w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz główny inspektor administracyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W sierpniu 1935 roku na kongresie pożarniczym w Dreźnie, w uznaniu zasług polskiego pożarnictwa dla współpracy

międzynarodowej Stanisław Twardo został wybrany na stanowisko wiceprezesa CTIF (fr. *Comité Technique International de Prévention et d'Extinction du Feu* – Międzynarodowy Komitet Techniczny Prewencji i Zwalczania Pożarów). W 1935 roku został dyrektorem Państwowych Zakładów Przemysłu Drzewnego w Hajnówce. W okresie międzywojennym angażował się również w działalność społeczną. Przy jego pomocy w 1930 roku utworzone zostało Księżackie Ognisko Kultury, Sztuki i Przemysłu Ludowego w Żłakowie Kościelnym.

HELENA WIEWIÓRSKA, z domu Kononow (kw. 166-3-23/24; 1888-1967) – pierwsza kobieta adwokat w Polsce. Ukończyła w Petersburgu szkołę żeńską, a następnie z wyróżnieniem studia na Wydziale Prawnym. Oprócz prawa równolegle studiowała historię i muzykę. W okresie I wojny światowej udzielała się w Organizacji Pomocy i Towarzystwie Ofiarom Wojny. W 1918 roku wstąpiła do Klubu Kobiet Postępowych, a wkrótce później współtworzyła Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Prawniczym Wykształceniem. W 1925 roku Helena Wiewiórska jako pierwsza kobieta została wpisana na listę polskiej palestry oraz podjęła samodzielną pracę w dziedzinie prawa cywilnego, znała biegle języki obce i mogła brać czynny udział w międzynarodowych kongresach prawniczych. Od 1934 roku mec. Helena Wiewiórska pełniła funkcję radcy prawnego w Zarządzie Miejskim w Warszawie i pracowała społecznie dla związków zawodowych. W maju 1929 roku została wiceprzewodniczącą komitetu organizacyjnego związku kobiet z wyższym wykształceniem prawniczym w Polsce jako oddziału *Federation Internationale des Femmes Avocats et Diplomes en Droit* w Paryżu. Helena Wiewiórska, nie należała do żadnych ugrupowań politycznych, reprezentowała zawsze poglądy postępowe, głosiła śmiało słowa

potępienia dla wszelkich przejawów wstecznicstwa. W okresie okupacji pomagała osobom zagrożonym, udzielała im gościny w swoim domu. W lipcu 1940 roku została aresztowana przez Gestapo. Ze względu na ciężką chorobę – dyfteryt została zwolniona z aresztu. W dniu 13 października 1965 r. Prezydium Zarządu Głównego Zrzeszenia Prawników Polskich nadało Helenie Wiewiórskiej Złotą Odznakę Zrzeszenia Prawników Polskich. W kwietniu 1967 r. Zgromadzenie Delegatów Warszawskiej Izby Adwokackiej podjęło uchwałę, z której wynikało, „że adwokat Helena Wiewiórska dobrze zasłużyła się adwokaturze”. Helena Wiewiórska otworzyła kobietom w Polsce drogę do adwokatury, często służyła pomocą młodszym koleżankom. Jak wynika ze wspomnień osób, które ją znały, Helenę Wiewiórska miała wszechstronne zainteresowania: historia, literatura, malarstwo, a zwłaszcza muzyka, którą rozumiała i kochała. Ceniona była za dobroć, szlachetność i niezwykłą skromność.

JULIAN SPITOSŁAW KULSKI (kw. 164-5-1; 1892-1976) – oficer piechoty Legionów Polskich i Wojska Polskiego, polityk i samorządowiec, od roku 1935 wiceprezydent Warszawy, zastępca Stefana Starzyńskiego, od 28 października 1939 do 5 sierpnia 1944 roku – komisaryczny burmistrz miasta Warszawy, sprawował tę funkcję za zgodą władz Polskiego Państwa Podziemnego i rządu na uchodźstwie. Od 28 października 1939 roku podlegał komisarzowi Rzeszy dla miasta Warszawy (Reichskommissar für die Stadt Warschau), pełnił funkcję komisarycznego burmistrza miasta Warszawy. Funkcję tę pełnił za zgodą władz konspiracyjnych. Kilukrotnie był zatrzymywany przez Niemców, jako zakładnik w listopadzie 1939 roku oraz aresztowany przez Gestapo w lipcu 1940 roku. Dnia 5 sierpnia

1944 roku złożył rezygnację i przekazał swoją funkcję Delegata Rządu na Warszawę Marcelemu Porowskiemu. W trakcie powstania warszawskiego jako osoba cywilna przebywał na Starówce, a następnie po przejściu kanałami na Żoliborzu i po zakończeniu powstania przebywał na wsi Baniocza (nieдалeko Góry Kalwarii). W grudniu 1959 roku przeszedł na emeryturę i od lutego 1961 roku należał do nieformalnej opozycji wobec władz.

JULIUSZ PONIATOWSKI (kw. AZ-151; 1886-1975) – ekonomista polski, działacz ruchu ludowego i niepodległościowego, od 1934 minister rolnictwa i reform rolnych II RP, wicemarszałek Sejmu, piłsudczyk związany z PSL „Wyzwolenie”. W latach 1922-1927 piastował stanowisko wicemarszałka Sejmu I kadencji. Później wystąpił z PSL „Wyzwolenie”. Juliusz Poniatowski nie był zwolennikiem rolnictwa wielkoobszarowego. Uważał je za ekstensywne. Już w Sejmie Ustawodawczym proponował, by maksymalną granicę posiadanej ziemi stanowiło 60-300 morgów (mórg warszawski 56 arów). Uważał, że w Polsce porozbiorowej chłop polski powinien być właścicielem ziemi. Miało się to przyczynić do jej bardziej intensywnego wykorzystania oraz mogło prowadzić do zmniejszenia biedy na wsi. Dzisiaj pozostałości reformy znikają, ale jeszcze niedawno istniały wiejskie osiedla zwane *poniatówkami*. Juliusz Poniatowski był też inicjatorem upaństwowienia lasów. Juliusz Poniatowski widział celowość udostępnienia społecznościom wiejskim szkół przysposobienia do zawodów pozarolniczych. Uważał, że nie należy zastępować wolnego rynku instrumentami interwencjonizmu.

MARIA STEFANIA GRZEGORZEWSKA (kw. AZ-82; 1888-1967) – polska pedagog, psycholog, profesor, twórczyni pedagogiki specjalnej w Polsce. Po kursie przygotowawczym wstąpiła na studia (praca w tajnych kompletach), właściwe studia rozpoczęła w 1909 roku na wydziale przyrodniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zarabiała na utrzymanie, udzielając korepetycji i nauk w prywatnych domach. Z powodu choroby przerwała studia i wyjechała do Zakopanego, a następnie do Włoch. Wstąpiła na Międzynarodowy Fakultet Pedagogiczny w Brukseli (1913), zaprzyjaźniła się z Józefą Joteyko, Édouardem Claparèdem i Ovidem Decrolym. Wpłynęło to na jej poglądy pedagogiczne. W 1914 roku była w Warszawie – wybuch I wojny uniemożliwił jej wyjazd do Brukseli, przedostała się jednak do Londynu i tam kontynuowała studia. Następnie studiowała psychologię na Sorbonie, gdzie w 1916 roku uzyskała tytuł doktora filozofii za rozprawę *Studium na temat rozwoju uczuć estetycznych – badania z zakresu estetyki eksperymentalnej przeprowadzone wśród uczniów szkół brukselskich*. W roku 1922 przekształciła kurs w Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej i została jego dyrektorką. Funkcję tę pełniła do końca życia, kierując się hasłem Instytutu: „Nie ma kaleki – jest człowiek”. Opracowała metodę rewalidacyjną i spopularyzowała ją. W 1930 roku otworzyła Państwowy Instytut Nauczycielski i prowadziła go do 1935 roku wraz z Władysławem Radwanem. Warunkiem przyjęcia do Instytutu była praca nauczycielska, ukończony wyższy kurs nauczycielski, „twórczy stosunek do pracy” oraz przedstawienie opisu własnych doświadczeń kandydata. W 1935 roku Grzegorzewska została odwołana ze stanowiska dyrektorki Instytutu. Program Instytutu zawierał:

1. przedmioty dające podstawę naukową pracy pedagogicznej (filozofia, pedagogika, psychologia, socjologia, ekonomia, prawo, higiena, higiena społeczna),
2. przedmioty związane z praktyką (głównie seminaria),
3. przedmioty o kulturze i estetyce plus lektorat języka obcego (francuski, angielski lub niemiecki).

Po wojnie kierowała Instytutem Pedagogiki Specjalnej. Maria Grzegorzewska była autorką kilku publikacji naukowych poświęconych problemom edukacji osób z różnymi rodzajami upośledzeń. Osiągnięcia Marii Grzegorzewskiej w zakresie pedagogiki specjalnej są nie do przecenienia. Była pierwszą osobą w Polsce, która profesjonalnie zajęła się tą problematyką, osiągając sukcesy zarówno w pracach teoretycznych). Maria Grzegorzewska za najistotniejsze swoje osiągnięcia uważała prace związane z kształceniem nauczycieli. Niejednokrotnie podnosiła zagadnienia deontologii (etyki) nauczycielskiej, uznając, że powodzenie procesu dydaktyczno-wychowawczego jest uzależnione przede wszystkim od nauczyciela. O ile teoretyczne osiągnięcia Marii Grzegorzewskiej mają dzisiaj, co jest zrozumiałe w dużej części wartość historyczną, to jej przemyślenia na temat „nauczyciela doskonałego” są nadal aktualne.

STANISŁAW WOJCIECHOWSKI herbu Nałęcz, pseud. Wacław (kw. AK; 1869-1953) – polski polityk i działacz spółdzielczy, w latach 1922-1926 drugi prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Podczas I wojny światowej członek Komitetu Narodowego Polskiego, stał też na czele Polskiego Zjednoczenia Międzypartyjnego w Moskwie.

W grudniu 1918 roku Wojciechowski spotkał się z Piłsudskim, który wówczas sprawował stanowisko Naczelnika Państwa. Celem ich rozmów było osiągnięcie kompromisu w stosunkach pomiędzy Piłsudskim, a siłami endeckimi oraz paryskim Komitetem Narodowym Polskim. Wojciechowski chciał być pośrednikiem pomiędzy oboma obozami. W tym czasie Naczelnik miał zamiar odwołać lewicowy rząd Jędrzeja Moraczewskiego. Zapytał Stanisława Wojciechowskiego, czy i jakie stanowisko chciałby objąć w nowym gabinecie. Ten odparł, że ma zbyt skromne kwalifikacje, aby objąć stanowisko. Stwierdził jednak, że „tylko w ostateczności, przy braku innych kandydatów byłby zainteresowany resortem spraw wewnętrznych”. Stwierdził, że najbardziej odpowiadające jego uzdolnieniom i zainteresowaniom są prace nad uruchomieniem samorządu i utrzymaniem porządku w państwie.

Był autorem wielu publikacji poświęconych ruchowi spółdzielczemu. Podczas swej kadencji, Wojciechowski starał się być aktywnym politykiem, angażującym się w prace rządu. W czasie swojej prezydentury czynnie wspierał pozaparlamentarne gabinety Władysława Sikorskiego i Władysława Grabskiego. Po zamachu majowym w 1926 roku Stanisław Wojciechowski wycofał się z życia politycznego i poświęcił się działalności spółdzielczej w „Społem”, był także profesorem SGGW i WSH, gdzie wykładał do 1939 roku.

